

WŁADYSŁAW MAKARSKI

JESZCZE O NAZWIE MIEJSCOWEJ RZESZÓW

Nazwa wojewódzkiego dziś miasta Rzeszów doczekała się już kilku różnych interpretacji. Wywodzą ją: 1. od niemieckiej nazwy miejscowej **Reichhof* lub **Reichshof*; 2. od polskiej nazwy osobowej **Rzecz* lub **Rzech*; 3. od polskiej nazwy osobowej **Rzęsz*; 4. od polskiej nazwy osobowej *Grzesz*.

Zatem mamy do czynienia z toponimem wieloznacznym już na pierwszym etapie analizy słowotwórczej: a) nazwa może być obcego pochodzenia – kulturowa (**Reichhof* ‘bogaty dworzec’) lub kulturowo-dzierżawcza (**Reichshof* ‘dworzec *Reicha*’¹); b) nazwa może być genetycznie polska – dzierżawcza typu -ów od nazwy osobowej **Rzesz*, **Rzech*, **Rzęsz* lub *Grzesz*. Jeszcze bardziej wieloznaczny staje się ten toponim na poziomie analizy słowotwórczej jego różnych domniemanych podstaw. Jeśli do tego wszystkiego dodać, że w ustalaniu etymologii *Rzeszowa* posługiwano się poza formami polskimi i niemieckimi także odpowiednikami ruskimi (ukraińskimi) oraz że uwzględniono tu również fakty pozajęzykowe (historyczno-osadnicze), okaże się, że problematyka związana z tym toponimem jest złożona i z wielu względów interesująca. Warto ją tutaj zreferować nie tylko dla przypomnienia, ale również w celu poddania krytycznej ocenie wszystkich wykorzystywanych dotychczas argumentów. Być może uda się także do analizy tej nazwy wprowadzić uzupełnienia i nowe elementy.

1. Najdawniejsza, pochodząca jeszcze z 1. połowy XIX w. (1826 r.), odnotowana interpretacja nazwy *Rzeszów* wiąże ten toponim z niemieckim pierwowzorem **Reichhoff* (bogaty dworzec) lub **Reichshoff* (bez objaśnienia). Autorem takiej etymologii jest historyk ks. F. Siarczyński², który swój pogląd oparł na zapisie *Rischow* (z r. 1390), jako domniemanym polskim odpowiednikiem form niemieckich. Tego rodzaju genetyczny związek między

¹ Por. n. o. Reich A. Heintze, P. Cascorbi. *Die deutschen Familiennamen geschichtlich, geographisch, sprachlich*. Berlin 1933 s. 398. Znaczenie tej nazwy objaśnione przeze mnie.

² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Red. T. Sulmierski, B. Chlebowski, W. Wałęwski. T. 10. Warszawa 1889 s. 152.

nazwą polską a nazwami niemieckimi można było wtedy uzasadniać utrwaloną od dawna przez polskich i obcych historyków (od Starowolskiego i Cellariusza) opinią o kolonizacji rejonu rzeszowskiego przez osadników niemieckich w wyniku akcji Kazimierza Wielkiego podjętej po roku 1345³.

Pogląd o niemieckim pochodzeniu osady i nazwy został powtórzony w 2. połowie XIX w. (w *Kuryerze Rzeszowskim* z 1883 r.) przez ks. W. Michnę⁴. W tym samym prawie czasie (1889 r.) został zreferowany przez autora artykułu o Rzeszowie w *Słowniku geograficznym*. Wskazano tu jednak na pierwszeństwo zapisów oppidum *Rzeszowiense* (1354 r.), *Rzeszow* (1375 r.) wobec *Rischow* (1390 r.), co mogło poddać w wątpliwość słuszność etymologii zaproponowanej przez F. Siarczyńskiego⁵.

Do sądu o niemieckiej genezie Rzeszowa i jego nazwy chętnie sięgano w okresie międzywojennym w nacjonalistycznych pracach ukraińskich i niemieckich. Odnotować należy tu szczególnie pogląd ukraińskiego badacza O. Peleńskiego, iż Rzeszów był osadą założoną przez Niemców przed r. 1344, a więc jeszcze w czasie przynależności rejonu rzeszowskiego (i całej ziemi przemyskiej) do Księstwa Halickiego⁶. K. Lück, przedstawiciel nauki niemieckiej okresu międzywojennego, referując różne stanowiska dotyczące Rzeszowa⁷, wykazuje postawę niezdecydowaną wobec genezy zarówno osady, jak i jej nazwy. W zapisie bowiem rozwoju toponimu *Reichshof* (?) → *Rzeszów* na mapie osad i nazw pochodzenia niemieckiego stawia pytańnik⁸. Argumentem osłabiającym pogląd o niemieckiej genezie osady jest nikły udział nazw osobowych niemieckich w najstarszych spisach mieszkańców tego miasta⁹. Przyjąwszy, że osada była pierwotnie niemiecka, należałoby założyć jej wczesną polonizację¹⁰.

Jakie jest stanowisko polskich historyków wobec powyższych poglądów?

Opinia O. Peleńskiego o niemieckim Rzeszowie z okresu Księstwa Halickiego, jak twierdzi A. Kamiński, „nie wychodzi poza ramy nieumotywowana-

³ Tamże.

⁴ Podane za: J. Pęcowski. *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII wieku*. Rzeszów 1913 s. 1.

⁵ *Słownik geograficzny* s. 152.

⁶ O. Peleńskyj. *Riasziw, zachidnia twerdynia Halyćkoj derżawy*. W: *Juwilejnyj Zbirnyk na poszanu akademika M. S. Hruszewśkoho*. Kijów 1928 s. 156–164.

⁷ K. Lück. *Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens*. Plauen 1934 s. 469, 529.

⁸ Tamże po s. 112.

⁹ Tamże s. 529–530. Sporo nazwisk niemieckich wśród mieszkańców Rzeszowa i najbliższej okolicy z przełomu XVIII i XIX w. notuje S. Reczek. *Ze studiów nad onomastyczną przeszłością Rzeszowszczyzny. Nazwiska mieszczan rzeszowskich i najbliższej okolicy na przełomie XVIII i XIX wieku*. W: *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny*. Rzeszów 1966 s. 323, 326–329. Nazwiska te mogą stanowić – jak twierdzi autor – odbicie dawnych stosunków kolonizacyjnych sięgających średniowiecza, ale też mogą odnosić się do osadników z okresu przynależności Galicji do Austrii (od r. 1772).

¹⁰ Lück, jw. s. 529.

nej źródłowo hipotezy”¹¹. Nie kwestionowany jest natomiast fakt kolonizacji okolic Rzeszowa przez Niemców, ale dopiero w 2. połowie XIV i na początku XV w.¹² O obecności kolonistów niemieckich i osad przez nich zakładanych w bliższej i dalszej odległości od Rzeszowa świadczy szereg nazw genetycznie niemieckich dobrze poświadczonych w najstarszych dokumentach z XIV i XV w. Część miejscowości o takich nazwach wymienia np. dokument z r. 1384: *Helwygesdorf* (dziś Albigowa), *Markenhow* (dziś Markowa), *Nawedorph* (Nowa Wieś, dziś Kraczkowa), *Schonerwalt* (dziś Sonina), *Henselshow* (dziś Handzlówka) AGZ VIII nr 14. Występowanie tych i innych osad niemieckich z XIV i XV w. w ziemi przemyskiej i sanockiej¹³ nie upoważnia jednak do wyprowadzenia wniosku, że wśród tych miejscowości był także Rzeszów. Wszak poza osadami niemieckimi na całym tym terenie było znacznie więcej starszych i równoczesnych wsi i miast polskich, ruskich i mieszanych¹⁴.

A jak wygląda sprawa niemieckiej genezy Rzeszowa w świetle analizy językowej? Czy nazwa Rzeszów może być refleksem pierwotnego **Reichshofu* czy **Reichhofu*, tak jak *Albigowa* jest kontynuantem formy *Holwygesdorf*, *Łańcut* – formy *Landshut* itd.?

S. Rospond twierdzi, że spolszczenie toponimu **Reichhof* w *Rzeszów* byłoby niemożliwe. Oczekiwalibyśmy formy **Rychów* (por. *Reichenbach* → *Rychbach*, *Reichenwald* → *Rychwałd*, *Reichthal* → *Rychtal*)¹⁵. O przekształceniu pozostałej nazwy niem. **Reichshof* autor nie wspomina. A przecież rozwój tej formy w pol. *Ryszów*, *Rzyszów*, *Reszów* czy nawet *Rzeszów* nie jest niemożliwy w świetle polskich procesów adaptacyjnych obserwowanych wśród wyrazów i nazw niemieckie i w ogóle obcego pochodzenia (por. niem. *zeichen* → pol. *cecha*, niem. *forteil* → pol. *fortel*, niem. *Heinrich* → pol. *Henryk*, niem. *Rhein* → pol. *Ren*; niem. *Akst* → pol. *Oksza*; niem. *halstuch* → pol. *halszruk*, niem. *mast* → pol. *maszt*; niem. *zapfenstreich* → pol. *capstrzyk*; łac. *Andreas* → pol. *Andrzej*, łac. *Gregorius* → pol. *Grzegorz*)¹⁶. Każdy ze spodziewanych polskich refleksów niemieckiej nazwy

¹¹ A. Kamiński. *Pierwsze dwa wieki dziejów Rzeszowa*. W: *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII*. Warszawa 1958 s. 17 przypis 43.

¹² W. Semkowicz. *Geograficzne podstawy Polski Chrobrego*. „Kwartalnik Historyczny” 39:1925 z. 2 s. 305.

¹³ Por. jeszcze pobliski *Landshut* 1369 ZDM IV nr 1000, dziś Łańcut z ziemi przemyskiej, a z sąsiedniej ziemi sanockiej: *Harta* ← niem. **Hart*, *Kombornia* ← niem. *Kaltborn* i inne z podstawami niemieckimi, takie jak *Kielnarowa*, *Rymanów*, *Rytarowce*, *Tyczyn*. A. Fastnacht. *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1650*. Wrocław 1962 s. 190–208, 238–253.

¹⁴ Zob. tamże o wsiach prawa polskiego i ruskiego s. 227–238.

¹⁵ S. Rospond. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wrocław–Warszawa–Kaków–Gdańsk–Łódź 1984 s. 339.

¹⁶ G. Korbut. *Niemczyzna w języku polskim. Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym*. Warszawa 1935 s. 61–62, 78–79, 90–91; J. Łoś. *Gramatyka polska*. Cz. 1. Lwów–Warszawa–Kraków 1922 s. 131.

**Reichshof* – *Rzeszow*, *Ryszow*, *Rziszow*, *Rzeszow* zdaje się mieć potwierdzenie w źródłach (por. in *Reschow* 1363 MVat III s. 418, in *Resschow* 1410 PDL II s. 89; in districtibus *Rischowiensi* 1390 AGZ VIII nr 20; Johannes *Rzyschowszky* 1442 AGZ XIV nr XCVI oraz częste począwszy od 1354 r. poświadczenia w rodzaju *Reschow*, *Rzeszow*, zob. niżej w punkcie 3.). Zapisy trzech pierwszych typów, spotykane wyjątkowo, mogą być jednak tylko graficznymi wykolejeniami, a ponadto wszystkie można interpretować zupełnie inaczej, jako nazwy o polskiej lub ruskiej genezie (o czym dokładniej niżej w punktach 2. i 3.).

W rozstrzygnięciu problemu niemieckiej genezy nazwy *Rzeszów* decydującą rolę odegrać mogą argumenty natury filologicznej innego rodzaju: zauważony przez historyków i językoznawców brak jakichkolwiek potwierdzeń źródłowych niemieckich form **Reichhof* czy **Reichshof*¹⁷, podczas gdy znane są XV-wieczne zapisy *Rzeszowa* w innej postaci niemieckiej *Resche* (por. von *Resche* 1410 PDL II s. 96, von *Rezsche...* gegen *Resze* 1438 Łp I nr 2795). To właśnie ta forma musi być oceniona jako wtórna w stosunku do polskiej nazwy *Rzeszów* lub ruskiej *Rješe(-i)w* – powstała zgodnie z obserwowanymi procesami substytucyjnymi niemieckimi względem form słowiańskich (por. pol. -ów → niem. -e: *Kleczków* → *Kletschke*, *Rzynaków* → *Irrschnocke*, **Szydłów* → *Schilde*; pol. rz. → niem. r.: *Górzyce* → *Guhrwitz*, *Oporzyce* → *Opperschnitz*)¹⁸. Wynikła stąd słowotwórcza i semantyczna nieprzejrzystość form niemieckich wyklucza odwrotny kierunek procesu: od niem. *Resche* do pol. *Rzeszów* lub rus. *Rješe(-i)w*.

2. Na przełomie XIX i XX w. (1900 r.) niemiecka geneza nazwy *Rzeszów* została odrzucona przez naukę polską na korzyść etymologii rodzimej. Autorem nowej interpretacji tego toponimu jako formy dzierżawczej na -ów od nazwy osobowej **Rzesz* lub **Rzech* był znowu historyk, F. Piekosiński¹⁹. Jego pogląd na ten temat znalazł potwierdzenie u językoznawcy A. Brücknera²⁰. Później został także przyjęty przez J. Staszewskiego²¹, E. Stankiewicza – rozpatrującego *Rzeszów* w kontekście nazewnictwa żydowskiego na terenie Polski²² – oraz autorów monograficznych opracowań tego miasta,

¹⁷ Kamiński, jw. s. 18; A. Przyboś. *Rzeszów*. Kraków 1965 s. 6; Rospond. *Słownik etymologiczny* s. 339.

¹⁸ S. Rospond. *Stosunki etniczno-językowe w okręgu nyskim i niemodlińskim*. „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1:1959 s. 35; J. Domański. *Nazwy miejscowe dzisiejszego Wrocławia i dawnego okręgu wrocławskiego*. Warszawa 1967 s. 149, 151.

¹⁹ Etymologię tę przedstawił autor na odczycie wygłoszonym w Rzeszowie w 1900 r. Podaje za: Pęcowski, jw. s. 1.

²⁰ A. Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 1927 s. 476.

²¹ J. Staszewski. *Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*. Wydanie 3 pomnożone. Gdynia 1948 s. 264.

²² E. Stankiewicz. *Yiddish place names in Poland*. W: *The Field of Yiddish*. T. 2. Haga 1965 s. 168. Ludność żydowska zjawia się w Rzeszowie dopiero w XVI w. M. Horn.

A. Przybosia, A. Kamińskiego i I. Ziemięc²³. U A. Przybosia znajdujemy nawet kategorię stwierdzenie, że „Pochodzenie nazwy miasta wywiedzionej przez Franciszka Piekosińskiego od słowiańskiego imienia *Rzech* lub *Rzesz* [...] nie ulega dziś wątpliwości”²⁴.

Interpretacja ta nie jest jednak wolna od znaków zapytania. Dotyczą one obydwu domniemyanych podstaw toponimu nazw osobowych – **Rzech* i **Rzesz*. Rodzi się tu pytanie, jak uzasadnić przyjęcie aż dwu postaci antroponimu jako podstawy jednej nazwy miejscowej. Nieokreślony jest także wzajemny stosunek tych dwu form. Wyjaśnienia wymaga ponadto ich etymologia. Dla formy **Rzech* brak jakiegokolwiek wytłumaczenia, a o nazwie **Rzesz* powiedziano tylko bardzo ogólnie, że pozostaje w związku z czasownikiem *rzeszyć*, widocznym w dzisiejszym *rozgrzeszyć* ← *rozrzeszyć* ‘rozwiązać’²⁵.

Przyjęcie przez F. Piekosińskiego (a potem przez innych historyków) dwu podstaw **Rzesz* i **Rzech* uzasadniane było zapewne przez zapisy nazwy miejscowej typu *Rzeszow* i *Rzechow* (wątpić należy, by brano pod uwagę związki językowe między antroponimami). Trzeba tu jednak podnieść wątpliwość co do formy *Rzechow* (por. in *Rzechow* 1420 Łp I nr 1222), która – poświadczona tylko jeden raz – na tle licznych zapisów typu *Rzeschow* (zobacz punkt 3.) może być interpretowana jako omyłkowa z opuszczonym *s*. Jeżeli tak było istotnie, należałoby dla badanego toponimu przyjąć tylko jedną podstawę **Rzesz*. Drugiej formy **Rzech* nie można jednak pominąć w rozważaniach na temat ewentualnego genetycznego związku między nią, a nazwą **Rzesz* (o czym niżej).

Sama nazwa osobowa **Rzesz* w nazwie miejscowej *Rzeszow* → *Rzeszów* również musi być oceniona jako forma problematyczna. Przede wszystkim należy odnotować, jak to pierwszy zauważył M. Karaś – autor odrębnego opracowania poświęconego nazwie *Rzeszów*²⁶, brak filologicznego potwierdzenia formy **Rzesz*. Autor spostrzeżenie to oparł tylko na materiale historycznym do r. 1500, prezentowanym przez Słownik staropolskich nazw osobowych²⁷. Moje poszukiwania tej formy w późniejszych okresach też nie przyniosły pozytywnych rezultatów. Brak takiej nazwy w pracach materiało-

Żydowski ruch osadniczy w miastach Rusi Czerwonej do 1648 r. „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1974 z. 2 s. 19.

²³ A. Przyboś. *Akta radzieckie rzeszowskie 1591–1654*. Wrocław–Kraków 1957 s. VI; tenże. *Z przeszłości Rzeszowa*. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Studium Terenowego WSP w Rzeszowie. Nauki Humanistyczne” 1:1964 s. 17; tenże. *Rzeszów* s. 6; Kamiński, jw. s. 19–19; I. Ziemięc. *Historia Rzeszowa. Komentarz do wystawy oświatowej*. Rzeszów 1968 s. 7.

²⁴ Przyboś. *Z przeszłości Rzeszowa* s. 18.

²⁵ Brückner, jw. s. 476.

²⁶ M. Karaś. *O nazwie miejscowej „Rzeszów”*. „Kwartalnik Rzeszowski” 1967 z. 1 s. 2.

²⁷ *Słownik staropolskich nazw osobowych*. Red. W. Taszycki. T. 4. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974–1976.

wych poświęconych historycznej (średniopolskiej) i współczesnej antroponimii²⁸. Nie figuruje także ta forma w potraktowanych sondażowo spisach właścicieli telefonów z szeregu miast Polski – Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Poznania, Gdańska i Katowic²⁹.

W takiej sytuacji pozostaje konieczność wykorzystania pośrednich dowodów istnienia nazwy **Rzesz* w pochodnych od niego antroponimach i toponimach. Spośród szeregu staropolskich nazw osobowych: *Rzeszewski*, *Rzeszko*, *Rzeszkowiec*, *Rzeszotka*, *Rzeszotko*, *Rzeszowski* SNO IV s. 543–544 na związek z **Rzesz* najpewniej może wskazywać forma *Rzeszko*, którą M. Karaś widzi jako deminutivum do **Rzesz*³⁰. Ale ta sama forma może być interpretowana także inaczej: jako deverbativum od *rzeszyć* typu *Chwalko*, *Dzierżko*, ukr. *Nalewajko*³¹ lub postać wtórna do *Rzeszko*, na co zdaje się nawet wskazywać jedyny zapis tej nazwy: *Rrzesko* 1471 SNO IV s. 543. Spośród nazwisk notowanych współcześnie genetyczny związek z **Rzesz* może wykazywać patronimicum *Rzeszewicz*³². Inne nazwiska współczesne *Rzeszewski* i *Rzeszowski*³³ – tak jak takie same formy historyczne – powinny być traktowane przede wszystkim jako antroponimy pochodne właśnie od nazw miejscowych typu *Rzeszew* i *Rzeszów*. Nie można jednak wykluczyć, że te nowsze nazwiska to formy wtórne powstałe na wzór nazwisk na *-ski* od pierwotnego **Rzesz*, ale też być może od imienia **Rzesza* lub wprost od apelatywu *rzesza*³⁴. Przy ocenie wszystkich form, zwłaszcza współczesnych, trzeba być świadomym tego, że mogą one być przekształcone w stosunku do wyjściowych, nie mających wiele wspólnego z pożądanym **Rzeszem*.

Śladów obecności historycznego **Rzesza* poszukiwał M. Karaś także wśród toponimów. Opierając się na danych ze Słownika geograficznego (t. X z 1889 r.) poza *Rzeszowem* przytoczył jeszcze dwie nazwy miejscowe z

²⁸ S. Kozierowski. *Nazwiska, przezwiska, przydomki, imiona niektórych typów słowotwórczych*. Poznań 1938; Rzeczek, jw. s. 317–426; M. Karaś. *Antroponimia, czyli nazwy osobowe Przędzela i okolicy w pow. niżańskim*. „Profile. Kwartalnik Rzeszowski” 1969 z. 1 s. 25–48; J. Mączyński. *Nazwiska łodzian (XV–XIX wiek)*. Łódź 1970; J. Bubałak. *Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego*. Cz. 2. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971; T. Gołębiowska. *Antroponimia Orawy*. Kraków 1971; H. Borek, U. Szumska. *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740*. Warszawa–Wrocław 1976; Breza. *Pochodzenie przydomków szlachty Pomorza Gdańskiego*. Gdańsk 1978.

²⁹ Zob. spisy telefonów mieszkańców Warszawy, województwa miejskiego krakowskiego, województwa wrocławskiego, województwa poznańskiego, województwa gdańskiego, województwa katowickiego (t. 1). Wszystkie za rok 1979/1980.

³⁰ Karaś. *O nazwie* s. 3 przypis 5.

³¹ W. Doroszewski. *Monografie słowotwórcze. Formacje z podstawowym -k- w części sufiksальной*. „Prace Filologiczne” 13:1928 s. 73–74.

³² Zob. spis telefonów mieszkańców Warszawy.

³³ Tamże.

³⁴ O nazwiskach na *-ski* tworzonych pierwotnie od nazw miejscowych, wtórnie od innych podstaw już u J. S. Bystronia. *Nazwiska polskie*. Lwów–Warszawa 1936 s. 10, 112 nn.

tematem *Rzesz-*: *Rzeszów* albo *Rzeszówek*, wieś i folwark w pow. jędrzejowskim; *Rzeszów*, osada młyńska w pow. krasnostawskim³⁵. Do tych poświadczeń dodać można jeszcze dwie nazwy notowane w Spisie miejscowości PRL (z 1967 r.)³⁶ oraz jedną z monografii W. Lubaśa, poświęconej nazwom dawnego województwa krakowskiego³⁷. Są to: *Rzeszówka*, kolonia w byłym pow. Sieradz, woj. łódzkie; *Rzeszówek*, wieś w byłym pow. Złotoryja, woj. wrocławskie; *Rzeszowka*, dawniej też *Rzeszkowa*, wieś w b. pow. szczyrzyckim, woj. Kraków, dziś nie istniejąca. Wśród tych nazw oczywiście mogą być formy przekształcone, na co wskazuje np. historia innej nazwy z częstką *Rzesz-*: *Rzeszyn*, odnoszącej się do wsi w b. pow. Inowrocław, pierwotnie zwanej *Rżyszyna(-o)*³⁸, ale są też takie, które na podstawie najstarszych znanych poświadczeń ocenia się jako formy pochodne od nazwy osobowej **Rzesz*. Są to: „*R z e s z ó w*, dziś *Rzeszówek*, wieś i folw. nad Nidą, pow. Jędrzejów [...]”: *Rzeschow* 1508 [...], *Rzeschow* ok. 1520 [...], *Rzessow* 1540 [...]. – N. dzier.: n. os. **Rzesz* (por. n. os. *Rzechota*, *Rzechoń...*)³⁹; *R z e s z o w k a*, dawniej też *Rzeszkowa*, wieś w pow. szczyrzyckim [...], dzisiaj nie istnieje: *Rzeschkowa* ok. 1490 [...], *Rzeschowka* 1499 [...]; N. dzier.: n. os. *Rzeszko*, por. *Jacobus Rzesko* [...] 1471 i n. os. *Rzesz*”⁴⁰.

W świetle tych danych niesłuszne wydaje się niedoceniecie przez S. Rosponda tego rodzaju materiału, co uwidacznia się chociażby w tym, że autor uwzględnia tylko dwie miejscowości o nazwach z tematem *Rzesz-*: *Rzeszyn* koło Inowrocławia i *Rzeszówek* koło Jędrzejowa, z których pierwsza wykazuje z **Rzeszem* związek tylko pozorny, a druga jest interpretowana jako deminutywna w stosunku do znanego *Rzeszowa*⁴¹. Wydaje się jednak, że w świetle przeprowadzonej tu analizy materiału antroponimicznego i toponimicznego nie można wykluczyć istnienia staropolskiego imienia **Rzesz*.

Kolejny problem, jaki wiąże się z tym imieniem – to jego etymologia. Jak już wspomniano, A. Brückner pierwszy wskazał na związek genetyczny formy **Rzesz* z czasownikiem *rzeszyć*, kojarzonym z dzisiejszym *rozgrzeszyć*⁴². M. Karaś zastanawia się, w jaki sposób autor tego pomysłu wyobraża sobie ten związek imienia i czasownika. „Czy miałby to być derywat wsteczny, czy też **Rzesz* to skrócenie od nazwy dwuczłonowej z pierwszym czło-

³⁵ Karaś. *O nazwie* s. 1.

³⁶ *Spis miejscowości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Warszawa 1967.

³⁷ W. Lubaś. *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1968 s. 132.

³⁸ F. Nieckula. *Nazwy miejscowe z sufiksami -ov-, -in- na obszarze Wielkopolski i Małopolski*. Wrocław 1971 s. 305.

³⁹ M. Kamińska. *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*. Cz. 2. Wrocław–Warszawa–Kraków 1965 s. 174.

⁴⁰ Lubaś, jw. s. 132.

⁴¹ Rospond. *Słownik etymologiczny* s. 339.

⁴² Brückner, jw. s. 476.

nem *Rzeszy-?”⁴³ Sam widziałby drugie rozwiązanie, gdyby nie to, że takie imię dwuczłonowe nie jest nam znane⁴⁴.

W sposób kategoryczny sprawę genezy imienia *Rzesz rozwiązuje S. Rospond: „Ani wyraz *rzesza* z niem. *Reich* poprzez czeskie *říše*, ani czasownik *rzczyć* [chyba *rzeszyć* – W. M.] (stpol. *rozrzeszyć* = ‘rozgrzeszyć’) nie wchodzi w rachubę. Nie znany jest taki model antroponimiczny”⁴⁵. Czy rzeczywiście?

Model antroponimiczny, o którym tu mowa, wyraża się derywatami wstecznymi od podstaw apelatywnych. Ten typ derywacji antroponimów, choć niezbyt częsty, został już dostrzeżony wśród różnych modeli antroponimicznych⁴⁶, a B. Kreja uczynił go przedmiotem osobnych rozważań⁴⁷. Autor wskazał na możliwość tworzenia zarówno apelatywów, jak i antroponimów na drodze derywacji wstecznej od podstaw rzeczownikowych (*plotkara*: *plotkarka*, *Gomółta*: *gomółka*), przymiotnikowych (*niezdara*: *niezdarny*, *Cias*: *ciasny*) i czasownikowych (*mruk*: *mruczeć*, *Chyła*: *chylić*). Dla antroponimu *Rzesz należałoby szukać analogicznych przykładów przede wszystkim wśród derywatów pochodnych od czasowników, i to o temacie miękkim. Byłyby to takie staropolskie antroponimy podane przez K. Rymuta, jak *Kwiel*: *kwielić*, *kwilić*, *Pirsz*: *pierszyć* ‘proszyc’, *Wrzeszcz*: *wrzeszczeć*⁴⁸. Szereg ten można powiększyć o przykłady nazwisk współczesnych przytoczonych przez B. Kreję w rodzaju *Chyć*, *Szczęść*, *Wygaś*, *Wypłosz*⁴⁹. Wszystkie jednak te formy, zarówno staropolskie, jak i współczesne, muszą być traktowane jako niejednoznaczne. Czy nazwy te, zwłaszcza nowsze, nie mogą być formami rozkazników w funkcji antroponimów?⁵⁰ Czy niektóre z nich, zwłaszcza starsze, nie mogą być uważane za struktury z ukrytym sufiksem* *-jъ*? (O czym dokładniej niżej). Sam B. Kreja przykłady typu *Chyć*, *Szczęść* z przeniesioną z czasownika miękkością traktuje jako formy późne

⁴³ Karaś. *O nazwie* s. 2 przypis 3.

⁴⁴ Tamże s. 2. Por. także M. Malec. *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańska 1971. Brak podobnego złożenia również na gruncie ruskim. Zob. T. Skulina. *Staroruskie imiennictwo osobowe*. Cz. 2. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974.

⁴⁵ Rospond. *Słownik etymologiczny* s. 339.

⁴⁶ Zob. np. Bubak, jw. s. 158; K. Rymut. *Słowotwórstwo patronimicznych nazw miejscowych z przyrostkiem *(ov)itjo- na tle zachodniostowiańskim*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973 s. 63–64, 81–82; Borek, Szumska, jw. s. 66.

⁴⁷ B. Kreja. *Rola desufiksacji w tworzeniu osobowych nazw pospolitych i własnych*. „Onomastica” 18: 1973 s. 197–244.

⁴⁸ Rymut, *Słowotwórstwo* s. 81, 64.

⁴⁹ Kreja, jw. s. 220.

⁵⁰ Np. jako formy rozkaznika traktowane są antroponimy *Doskocz*, *Obacz* u E. Wolnicz-Pawłowskiej. *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978 s. 87.

w stosunku do niewątpliwie starego modelu *Jazd: jeździć, Skok: skoczyć* z wygłosem twardym w derywatach, co jest odbiciem historycznego stanu, kiedy miękka spółgłoska tematyczna czasownika nie nabrała jeszcze wartości fonologicznej⁵¹. Jeśli jednak założymy, że derywacja wsteczna odczasownikowa jest zjawiskiem dawnym, poświadczonym takimi staropolskimi formami, jak *nieuk, poseł, przechrzta, zbieg*, to nie możemy wykluczyć jej występowania w odniesieniu do czasowników ze spółgłoską od początku miękką, niewymienialną na twardą, jak to jest np. w **stojati, *strojiti*⁵². Wtedy staropolskie imiona typu *Stoj, Stroj* niekoniecznie muszą być derywatami imion dwuczłonowych na *Stoji-, Strojji-*, lecz – tak jak chce B. Kreja – derywatami odczasownikowymi, takimi jak *Jazd, Skok*. Wtedy także wolno traktować formę **Rzesz* jako derywat wsteczny od czasownika *rzeszyć* ← ps. **rěšiti* ‘solvere’⁵³, którego związek z tematem **rěch-* mógł być nieodczuwalny, co usprawiedliwiałoby brak wymiany *š* na *ch*.

Przyjąwszy możliwość tego typu derywacji dla antroponimu **Rzesz*, warto jeszcze zwrócić uwagę na samą podstawę *rzeszyć*. Otóż wydaje się, że nie jest to forma typowa dla języka polskiego. W staropolszczyźnie znane są tylko postaci prefigowane w rodzaju *przyrzeszyć, rozgrzeszyć, wrzeszyć*⁵⁴; formy bezprzedrostkowe natomiast *rzeszyć, rzeszac* notowane są jedynie w gwarze kaszubskiej, i to w znaczeniu ‘wiązać’⁵⁵, a więc akurat odwrotnym niż w innych językach słowiańskich, gdzie odpowiedniki tego czasownika znaczą ‘rozwiązać’⁵⁶. Uwzględniając to należy patrzeć ze sceptycyzmem na związek nazwy osobowej **Rzesz* z czasownikiem *rzeszyć*, choć oczywiście takiej zależności wykluczyć nie można. Wtedy nazwa **Rzesz: rzeszyć* oznaczałaby ‘człowieka coś wiążącego’, ‘(z)wiązanego’, ‘coś rozwiązującego’ albo może ‘rozwiązłego (?)’.

Oprócz powyższej podstawy zasygnalizować trzeba jeszcze czasownik *rzeszeć* ‘parcieć’, notowany w staropolszczyźnie (u Potockiego) i w gwarach⁵⁷. Wyraz ten, który według A. Brücknera wykazuje związek etymologiczny z omówionym *rzeszyć*, byłby z racji swego znaczenia może nawet właściwszym budulcem nazwy osobowej przezwiskowej. Wtedy nazwa **Rzesz* oznaczałaby ‘człowieka sparciałego, czyli pomarszczonego, zgrzybiałego, starego’.

⁵¹ Kreja, jw. s. 205–206.

⁵² Tamże s. 203, 223.

⁵³ F. Miklosich. *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien 1886 s. 277; Brückner, jw. s. 465.

⁵⁴ *Słownik staropolski*. Red. S. Urbańczyk. T. 8. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź s. 102.

⁵⁵ J. Karłowicz. *Słownik gwar polskich*. T. 5. Kraków 1907 s. 88.

⁵⁶ Por. M. Fasmer. *Etimologičeskij słowar' russkogo jazyka*. T. 3. Moskwa 1971 s. 479.

⁵⁷ Brückner, jw. s. 465; Karłowicz, *Słownik gwar* s. 88.

Poddany w wątpliwość przez S. Rosponda związek nazwy osobowej *Rzesz z apelatywem rzesza⁵⁸ istotnie wydaje się mało prawdopodobny. Zależność jednak tego rodzaju, podobnie jak w ogóle zjawisko derywacji wstecznej adapatywnej w zakresie antroponimii, wymaga gruntowego przebadania, zwłaszcza na materiale historycznym. Może bliższa prawdzie byłaby interpretacja formy *Rzesz jako derywatu od antroponimu w rodzaju *Rzeszoto: rzeszoto. Ten typ derywacji dobrze korespondowałby z nie kwestionowanymi procesami wśród nazw osobowych złożonych (*Godziszlaw* → *God*, *Blizbor* → *Bliz*)⁵⁹ czy obcych (*Bonifacy* → *Bon(-ń)*, *Mikołaj* → *Mik*)⁶⁰. Poza tym można formę *Rzesz rozpatrywać nie tylko w kategoriach derywacji wstecznej. Na tle staropolskich nazw osobowych typu *Kacza* – *Kacz*, *Kalina* – *Kalin*, *Grono* – *Gron*⁶¹ być może wolno antroponim *Rzesz traktować jako derywat fleksyjny od nazwy *Rzesza: rzesza, rzeszyć, rzeszeć.

Omówione wyżej różne potencjalne rozwiązania nazwy osobowej *Rzesz nie wyczerpują jeszcze całej problematyki, jaką nasuwać może ten antroponim. Czy imienia *Rzesz nie można rozumieć jako formy morfologicznie złożonej z ukrytym sufiksem *-jś: *Rěch-jś lub *Rech-jś. Wobec braku imion złożonych z członem *Rzech⁶² nie może wchodzić tu w grę tłumaczenie formy Rzesz jako skrótu typu *Radz* ← *Radostaw*, *Budz* ← *Budziszlaw* z -jś w funkcji hipokorystycznej, jak to widział W. Taszycki i S. Rospond⁶³, czy w funkcji strukturalnej, jak to twierdzi M. Malec⁶⁴. Można by jednak formę *Rzesz porównać do innych przykładów w rodzaju *Gromadza*, **Chwaszcz*⁶⁵, nie stanowiących skrótów lecz struktury z dodaną -j-, niezależnie od jej funkcji hipokorystycznej, jak chce W. Taszycki, czy dzierżawczej lub patronimicznej, jak to objaśnia M. Karpluk⁶⁶. Wtedy nazwa *Rzesz byłaby formą pochodną od *Rzech. Tu jednak pojawia się trudność ze znalezieniem odpowiedniej podstawy dla tego antroponimu. Czy *rzechotać* (// *rzegotać*, *rzekotać*)⁶⁷ mogło się skrócić w *Rzech*? Raczej oczekivalibyśmy for-

⁵⁸ Rospond. *Słownik etymologiczny* s. 339.

⁵⁹ W. Taszycki. *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Kraków 1925 s. 47.

⁶⁰ Rymut, *Słownictwo* s. 94, 97.

⁶¹ Tamże s. 62.

⁶² Malec, *Budowa morfologiczna*.

⁶³ W. Taszycki. *Ze studiów nad polskim imiennictwem osobowym. Imiona skrócone typu „Budz”, „Budza”*. „*Język Polski*” 23:1938 s. 43, 45; S. Rospond. *Słowiańskie hipokorystyka imienne typu „Rasz”, „Rach”, „Ral” itp.* „*Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*” 18 A: 1963 s. 60.

⁶⁴ M. Malec. *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982 s. 167.

⁶⁵ Taszycki. *Ze studiów* s. 44.

⁶⁶ M. Karpluk. *Słowiańskie imiona kobiece*. Wrocław 1961 s. 113.

⁶⁷ *Słownik języka polskiego*. Red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. T. 5. Warszawa 1912 s. 806.

my **Rzechot(a)* (por. stp. *Krzekot*, *Ropota*, **Rzepot(a)*)⁶⁸. Może jednak takiemu skrótowi uległa forma *Rzechta* (por. stp. *Rzechta*, *Rzeka* SNO IV s. 540), podobnie jak sugerowana wyżej nazwa **Rzeszoto*.

Wobec zbieżności staropolskiej artykulacji *rz* i *rż* nie można także wykluczyć, iż **Rzesz* stanowi formę wtórną do nazwy **Rzesz*⁶⁹, pochodnej od *Rzech* (por. *Rsech* 1275 SNO IV s. 547); tę zaś należałoby interpretować jako derywat sufiksalny na *-ch* od *rzeń* typu *Parzech*, *Poździech*⁷⁰.

Jak wynika z powyższych rozważań, możliwości powstania imienia **Rzesz* w różny sposób i od różnych podstaw było sporo⁷¹. W takiej sytuacji zupełnie zrozumiałe jest występowanie toponimów dzierżawczych typu *Rzeszówka*, *Rzeszów*. Ale czy właśnie to imię było podstawą nazwy interesującego nas miasta Rzeszów – to już odrębna sprawa.

3. W historii badań nad nazwą Rzeszowa ważne miejsce zajmuje wspomniany już artykuł M. Karasia z 1967 roku⁷². Autor zakwestionował dotychczas przyjmowaną opinię o pochodzeniu nazwy miejscowej *Rzeszów* od nazwy osobowej **Rzesz* i zaproponował nową interpretację tego toponimu. Nazwę badanej osady, leżącej na pograniczu etnicznym i językowym polsko-ruskim, zestawiał on z formą ruską *Rjaśiw*, z czego wyprowadził ważny wniosek: „Otóż formy ukraińskiej żadną miarą nie możemy sprowadzić do polskiej postaci *Rzeszów*, lecz musimy tu jako wyjściową przyjąć pierwotną polską postać *Rzęszów*. Tylko wówczas polsko-ukraińskie odpowiedniki stają się jasne”⁷³.

Jak zależność tych form wygląda w świetle dokumentacji filologicznej? Autor zgromadził bogaty materiał polski:

ecclesia de *Rzassow* 1346 MVat 198; ecclesia de *Rzissow* 1346 MVat II 207; 1347 MVat II 217; ecclesia de *Brzassow* 1349 MVat II 226; decanatus de *Dambicia*, ecclesia de *Brzazow* 1350 MVat II 236; opidum *Rzeschouiense* (1354) CdP I 210; de *Rzeschow* (1358) 1524 KMłp III 118; de *Rzeszow* 1364 KMłp III 177; de *Rzessow* 1365 AGZ IV 6; in *Rzeschow* 1396 AGZ III 115; de *Rzesow* 1402 Łp I 26; de *Ressow* 1403 CdUC I 48; de *Rzeschow* 1404 KMłp IV 93; plebanus de *Rzeszewia* 1416 Łp I 844; de *Rzeszovia* 1417 Łp I 920; de *Rzeschow...* in *Rzechow* 1420 Łp I 1222; *Rzeschow* 1430 AGZ VIII 90; in *Rzesschow* 1438 AGZ XIII 69; de *Rzeschow* 1444 AGZ III 207; de *Rzeschow* 1456 Kacz.210; in *Rzeschow* 1485 ACL I 241; *Rzeszow* 1508 Jabł 107; *Rzeszow* 1589 Jabł 44.

Zapisom polskim przeciwstawia M. Karas współczesną formę ukraińską *Rjaśiw*.

⁶⁸ R y m u t, *Słowotwórstwo* s. 63–64, 82.

⁶⁹ Por. *Rzuchów*, wieś w b. pow. leżajskim, kiedyś *Rżuchów*: s *Rszuchowa* 1565 Żer II s. 200.

⁷⁰ T a s z y c k i, *Najdawniejsze* s. 49.

⁷¹ K a m i Ń s k a, jw. s. 174 n. o. **Rzesz* kojarzy z *Rechota*, *Rzechoń*. Nie wyjaśnia jednak bliżej mechanizmu powstania tej pierwszej nazwy.

⁷² K a r a ś, *O nazwie* s. 1–5.

⁷³ Tamże s. 2–3.

Co wynika z konfrontacji przedstawionego materiału? Uderza brak oczekiwanego absolutnie pewnego staropolskiego odpowiednika formy *Rzészów* czy wcześniej *Rzaszow*. Być może poświadczeniami takimi byłyby zapisy typu *Rassow*. Nie jest to jednak, jak stwierdza autor, lekcja zupełnie pewna, formę tę bowiem można odczytać także jako beznosówkową. Wtedy byłaby to według niego postać hiperpoprawna na tle gwarowego procesu 'a → 'e. Trzeba tu jednak dodać, że taką hiperpoprawność na tle gwar polskich regionu rzeszowskiego, gdzie brak 'a → 'e, należałoby traktować jedynie jako zjawisko importowane przez jakiegoś pisarza ze środkowej lub północnej Polski znającego formy typu *bożeżliwy*, *wszeko* i oceniającego je jako niepoprawne⁷⁴. Ponadto ta sama forma *Rzaszow* według autora może być „po prostu hybrydą polsko-ukraińską, gdzie owo *a* właśnie byłoby ruskiego pochodzenia”⁷⁵. Taka interpretacja tej formy sugerowałaby jej wtórność wobec ruskiej nazwy *Rjaše(-i)w*, co byłoby pewnym novum w stosunku do omówionej na początku tezy o wtórności postaci ruskiej wobec polskiej *Rzészów*.

Powyższe jednak rozważania na temat formy *Rzaszow*, jak i wszystkich pozostałych zapisów wyekscerpowanych ze źródła Monumenta Poloniae Vaticana, mogą okazać się zupełnie nieprzydatne, jeśli wziąć pod uwagę głos historyków, że poświadczania te nie odnoszą się do Rzeszowa tylko do Zassowa pod Dębicą. W źródle tym, zawierającym spisy miejscowości kościelnych wraz z wymiarem daniny świętopietrza, omawiana osada podporządkowana jest każdorazowo dekanatowi dębickiemu w diecezji krakowskiej. Rzeszów jako miejscowość pozostająca jeszcze do r. 1344 po stronie ruskiej do tej diecezji należeć nie powinien. Taka zapewne myśl przyświecała T. Ladenbergerowi, gdy sprzeciwił się identyfikacji omawianych zapisów z Rzeszowem zasugerowanej przez wydawcę Monumentów, J. Ptaśnika⁷⁶. Podobne stanowisko jak T. Ladenberger zajął historyk kościoła ks. B. Kumor⁷⁷. We wszystkich nowszych opracowaniach poświęconych historii Rzeszowa autorstwa A. Przybosia, A. Kamińskiego i I. Ziemięczyńskiego także nie wiąże się z Rzeszowem, a za najstarszą wzmiankę tego miasta uważa się poświadczenie z dokumentu datowanego na r. 1354: opidum *Rzeschouiense* KdP I s. 210⁷⁸. Tymczasem brane są one pod uwagę nie tylko

⁷⁴ W. Taszycki. *Z dawnych podziałów dialektycznych języka polskiego*. Cz. 2: *Przejście *ai* → *je**. „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie”. Dział 1. 6:1934 z. 2. Przedruk: *Rozprawy i studia polonistyczne*. T. 2. Wrocław–Kraków–Warszawa 1961 s. 71 s. 71–148; K. Dejna. *Dialekty polskie*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973 s. 158–160.

⁷⁵ Karaś. *O nazwie* s. 4.

⁷⁶ T. Ladenberger. *Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*. Lwów 1930 s. 72 przypis 1.

⁷⁷ B. Kumor. *Prepozytura tarnowska. Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu historycznego Kościoła w Polsce*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 12:1966 s. 282 przypis 3.

przez M. Karasia, ale również w późniejszych pracach K. Rymuta i S. Rosponda⁷⁹, zapewne zgodnie z tym, co zasugerował wydawca Monumentów. Trzeba tu jednak zauważyć, że nie był on pewny identyfikacji tych zapisów z Rzeszowem, skoro zaopatrzył ją pytajnikiem⁸⁰. Ale też te same poświadczenia odnoszone bywały do Rzeszowa bez zastrzeżeń przez innych historyków, np. W. Semkowicza, który nawet na ich podstawie wyprowadził ważny wniosek co do najdawniejszych losów tej osady: „Rzeszów, który [po XIII w. znajduje się w granicach Rusi] w kolektoriach świętopietrza z XIV w. aż do 1351 r., tj. widocznie do chwili określenia granic nowo założonej diecezji przemyskiej, wymieniany bywa jako parafia należąca do dekanatu, tzw. leśnego czyli dembickiego, a zatem jeszcze w obrębie diecezji krakowskiej, w czem tkwi wyraźny ślad, że niegdyś i politycznie należeć musiał do Polski”⁸¹.

Rozstrzygnięcie problemu identyfikacji omawianych zapisów należy ostatecznie do historyków. Językoznawstwo może posłużyć się tu przede wszystkim argumentami filologicznymi. Poświadczenia, o których tu mowa, swoją formą językową bliższe są, jeśli chodzi o nagłos *Rz-*, *Rzeszowi* (wtedy *Rzszowowi*) niż *Zassowi* (pierwotnie być może *Zaszowowi*⁸²). Tym bardziej dotyczy to zapisów z nagłosem *Brz-*, który należy interpretować jako zniekształcenie *Rrz-* (por. *Brzeczicza!* pro *Rzeczicza* 1402 SNO IV s. 540, de *Rzeszewia* 1416 Łp I nr 844). W obu wypadkach grafia ta oddaje historyczne *ř* lub *rž*, co było w wymowie i w pisowni zasadniczo różne od *z*. Wtedy zapisy typu *Rzaszow*, jak i *Rziszow* należałoby rozpatrywać razem z niekwestionowanymi formami w rodzaju *Rzeszow*. Nie można jednak wykluczyć, że ze względu na charakter źródła (jest to dokument kurii rzymskiej) są to formy tak zniekształcone, iż nie mogą być wiarygodnym materiałem tego typu badań. Gdyby nawet zatem materiał z Monumentów z takich czy innych względów należało wyeliminować z dalszych rozważań, nie wpłynęłoby to w sposób zasadniczy na ustalenie konkluzji w kwestii wzajemnego stosunku najbardziej reprezentatywnej polskiej formy *Rzeszo(-ó)w* do jej odpowiedników ruskich.

Dla M. Karasia *Rzeszów* jest „wtórną [do *Rzęszów*] postacią gwarową”⁸³, która „tłumaczy się zupełnie jasno na tle beznosówkowych polskich

⁷⁸ Przyboś. *akta radzieckie* s. VI; tenże. *Rzeszów* s. 6; Kamiński. *iw.* s. 17; Ziemięc. *iw.* s. 8.

⁷⁹ Karaś. *O nazwie* s. 3; K. Rymut. *Nazwy miast Polski*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980 s. 210; Rospond. *Słownik etymologiczny* s. 338.

⁸⁰ *Monumenta Poloniae Vaticana*. Wyd. J. Ptaśnik. T. 2. Kraków 1914 s. 563.

⁸¹ Semkowicz. *iw.* s. 303–304.

⁸² A. Orzechowska. *Nazwy miejscowe dawnego powiatu pilzneńskiego oraz prawobrzeżnej części dawnych powiatów sandomierskiego i wiślickiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975 s. 67; Nieckula, *iw.* s. 234.

⁸³ Karaś. *O nazwie* s. 5.

gwar okolic Rzeszowa, gdzie mamy *reka*, *zeby*, *rocka*, *zob*. Owa zdenazalizowana postać mogła się tym łatwiej utrzymać, gdyż znalazła wtórne umotywowanie właśnie w czasowniku *rzeszyć* lub w rzeczowniku *rzysa* [chyba *rysza* – W. M.], *rzesza*⁸⁴. Ten ostatni czynnik miał według autora sprzyjać powstaniu także notowanych niekiedy form typu *Rziszow*.

Czy rzeczywiście te czynniki tłumaczą powstanie formy *Rzeszow* → *Rzeszów*, jak i ewentualnego wariantu *Rziszow*? Jeśli uznać za pierwotną formę z nosówką, oczekivalibyśmy w połowie w. XIV raczej postaci *Rząszow*, a nie *Rzęszów*. Czy denalizacja tej właściwej mogła dać *Rzeszow* i czy w ogóle proces ten wówczas był możliwy? Sam autor w omawianym artykule mówi, że zjawisko to należy odnieść do przelomu XV/XVI w.⁸⁵, a przecież z formami na *e*, *i* to licznymi, mamy do czynienia począwszy od połowy XIV stulecia. Czyżby wobec tego należało częste XIV-wieczne zapisy typu *Rzeszow* potraktować jako wyjątkowe, tak jak XIV- i XV-wieczne nieliczne poświadczenia niektórych wyrazów z nosówką przednią?⁸⁶ A drugi czynnik, tj. adideacja do *rzesza*, *rzisza*, też nie wydaje się zbyt pewny, zważywszy że wyrazy te mogły być w 2. połowie XIV w. jeszcze nie znane, skoro są notowane dopiero w połowie XV w.⁸⁷

Zakwestionowawszy takie uwarunkowania rozwoju formy *Rzęszów*, a właściwie *Rząszow*, sprawę tę trzeba rozwiązać inaczej. Tak jak sugerował M. Karaś, nazwę *Rząszow* i jej wariant *Rziszow* należy rozpatrzyć w kontekście odpowiedników ruskich. M. Karaś posłużył się współczesną formą ukraińską *Rjašiw*. Dla dalszych rozważań cennymi okazały się także zapisy historyczne. Oto one: *ряшювъскоѡ*, *ряшювъскоу* 1386(?) GrH s. 169, *решевску* 1404 ib., *Рѣшовъ* 1502 Let II s. 363, *Жешувъ* 1845 ib., *Rzeszów* 1867 Sch, *Resziw* 1873 Sch.

Spośród tych poświadczeń dwa najstarsze potwierdzają tezę M. Karasia o związku formy ruskiej na *Rja-* (zapis *Ря-*) z polską na *Rzq-* ← *Rzę-*. Sprawą do rozstrzygnięcia jest genetyczny stosunek obu tych form. Która z nich była wcześniejsza? Problem ten sygnalizował już w 1927 r. A. Brückner, kiedy pisał: „polska, nie ruska nazwa, nie *Rjaszow*; od imienia własnego do *rzeszyć*”⁸⁸. M. Karaś, jak to wynika z omówionych wyżej jego wywodów, zakłada pierwszeństwo polskiej nazwy *Rzęszów*. Tymczasem konfrontacja najstarszego dostępnego materiału filologicznego narzuca tezę o odwrotnym kierunku rozwoju: od formy ruskiej do polskiej. Za najstarszą znaną nam wyjściową postacią toponimu należałoby przyjąć rus. *Rjaše(-i)w*,

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Tamże s. 4 przypis 11. Por. W. Kuraszkiewicz. *Studja nad polskimi samogłoskami nosowemi. Rezonas nosowy*. Kraków 1932 s. 136–140; Z. Stieber. *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*. Warszawa 1966 s. 30.

⁸⁶ Por. *pecz*, *penthnadzesta*, Wencelas Kuraszkiwicz. *Studja* s. 45, 49.

⁸⁷ *Słownik staropolski*, s. 101.

poświadczoną w historycznych gramotach z XIV i XV w. (również przetrwała do dziś). Forma ta uległa jednak dość szybko lokalnemu przekształceniu w *Rješe(-i)w* (por. zapisy z r. 1404 i 1502) zgodnie z szeroko rozpowszechnioną w językach ruskich, w tym także w dialektach zachodnioukraińskich (również nadszańskim, gdzie leży Rzeszów), dawno notowaną tendencją do przejścia 'a w 'e (por. *pězezi* 1347, *desetiny* XIV/XV w., *кнѣзь* 1401, *desět* 1460 itd., wsp. *d'ėkuuu*, *žet'*, *čės* itd.)⁸⁹. Tego rodzaju proces znajduje odbicie również w innych nazwach osad omawianego regionu (por. *Lecka*, wieś w b. pow. Rzeszów: *Wola Lecka* 1589 Jabł s. 11, od *lecki* ← ukr. *ladskyj*; *Duszetyń* 1851 Sch wobec *Duszatyn*, wieś w b. pow. Sanok; *Knezicze* 1442 AGZ XIII nr 1587 wobec *Kniażyce*, wieś w b. pow. Przemyśl). Ta nowa wtórna forma *Rješe(-i)w* w przekształciła się w polską *Rzeszow* → *Rzeszów* zgodnie z naszymi procesami adaptacyjnymi obcej grupy *rje*. Tego typu przekształcenie obserwowane jest na badanym terenie np. w nazwie *Rjab(o)je* → *Rjeb(o)je* → pol. *Rzebe* 1552 Fast s. 170 przypis 779, dziś *Rabe*, wieś w pow. Lesko. Podobny proces objął nazwę odległego *Rjazania*, od której znany był w staropolszczyźnie przymiotnik *rzezańska* (*Rzezańska terra*)⁹⁰. Taki kierunek zmiany pozwoliłby także objaśnić ewentualne zapisy z Monumentów typu *Rzaszow* – tak jak to już sugerował M. Karaś⁹¹ – jako spolszczenia ruskiej wyjściowej formy *Rjaše(-i)w* (*rj* → *rz* jak w stp. *Marza* ← *Maria*)⁹². Możliwe jednak, że są to zapisy, które należy czytać jako *Rzqszow*. Wtedy mielibyśmy do czynienia z poświadczoną źródłowo formą od początku polską, funkcjonującą przez jakiś czas równoległe do *Rzeszow* ← rus. *Rješe(-i)w*, potem zaginioną, pozbawioną kontynuacji. (O domniemanych losach nazwy z okresu nie udokumentowanego filologicznie zob. niżej).

Być może, że poza postacią *Rzeszów* także zapisy typu *Rziszow* wolno tłumaczyć jako formy hybrydalne. Byłyby one odbiciem jeszcze dalej posuniętego dialektycznego ruskiego procesu zwięzania 'a → 'e → i (por. wsp. *von i xod'it'*, *čis*, *pšėnici* nom. sg)⁹³. Nie należy jednak do tych poświadczeń przywiązywać zbyt wielkiej wagi, gdyż jako marginalne mogą być po prostu formami błędnie zapisanymi. Jeszcze inaczej należy ocenić późne formy rus-

⁸⁸ Brückner, jw. s. 476.

⁸⁹ W. Kuraszkiewicz, *Zarys dialektologii wschodniostowiańskiej*. Warszawa 1963 s. 48, 56–57, 69–70; A. M. Żowtobriuch, W. M. Rusaniwskyj, W. H. Sklarenko, *Istoriija ukrajinśkoji mowy*. Kijów 1979 s. 293–297; M. Pszepiurśka, *Nadszańskij howir*. Warszawa 1938 s. 21–22.

⁹⁰ W. Bobek, *Z historii ruskich nazw geograficznych w języku polskim*. „Język Polski” 10:1925 ks. 180.

⁹¹ Karaś, *O nazwie* s. 4.

⁹² J. Łoś, *Gramatyka polska*. Cz. 1. *Głosownia historyczna*. Lwów–Warszawa–Kraków 1922 s. 205.

⁹³ Żowtobriuch, Rusaniwskyj, Sklarenko, jw. s. 293; Pszepiurśka, jw. s. 21.

kie *Reszów*, *Resziw*. Są to tylko przejawy ponownego zruszczenia nazwy osady od dawna uważanej już za polską⁹⁴. Jeszcze bliższa oryginałowi jest także nowa postać *Žešuw*.

Zaproponowany wywód toponimu *Rzeszow* od rus. *Rjaše(-i)w* może znaleźć potwierdzenie także w świetle analizy pozajęzykowej, tj. procesów historyczno-osadniczych związanych z miejscowością Rzeszów.

Znane nam dzisiaj miasto wojewódzkie Rzeszów zostało zorganizowane na prawie magdeburskim w 1354 r. przez Jana Pakosławica ze Strożysk (z nadania Kazimierza Wielkiego) na nowym miejscu obok starszej siedziby Rzeszowa, która potem przybrała nazwę *Staromieście*⁹⁵. Jak z tego wynika, było tam również miasto, nie wiadomo, kiedy i przez kogo założone. Historycy wiążą z nim w ogóle pierwotną siedzibę Rzeszowa⁹⁶. Jest jednak obok Staromieścia historyczna osada, dziś część Rzeszowa, o wielce znaczącej nazwie *Ruska Wieś* (medietas *Ruskawyesz*... medietas suburbii Rzeszow 1445 AGZ XIII nr 2591, *Ruska wyesch* 1468 tamże nr 6915). Wydaje się, że to właśnie ona mogła być tą jeszcze starszą siedzibą Rzeszowa, być może grodem, dla którego miejsce zwane dziś *Staromieściem* było osadą podgrodową⁹⁷. Na istnienie grodu w Rzeszowie wskazywano już niejednokrotnie, ale na ogół bez jego dokładnej lokalizacji⁹⁸. Jeden z historyków, F. Kotuła, wiąże ów gród ze Staromieściem, choć w tym samym opracowaniu twierdzi również, że „Staromieście – to faktycznie podgrodzie”⁹⁹. Bardzo zatem prawdopodobne, że ów gród był właśnie na terenie Ruskiej Wsi¹⁰⁰. Nazwa ta oczywiście nie była pierwotna; pojawiła się z chwilą lokalizacji nowego Rzeszowa na podgrodziu – dzisiejszym Staromieściu, który, jak się okazuje, był tylko przejściową siedzibą Rzeszowa. Nazwanie grodu wsią mogło wiązać się z jego upadkiem materialnym i demograficznym (o czym dokładniej niżej). Jak wynika z określenia *Ruska Wieś*, ta wcześniejsza siedziba Rzeszowa-grodu mogła nosić nazwę ruską *Rjaše(-i)w*, która stała się podstawą późniejszego polskiego *Rzeszowa*. Taka ewolucja osadnicza badanej miejscowości

⁹⁴ *Słownik geograficzny* s. 152 odnotowuje w 1880 r. 10 048 Polaków, 754 Niemców, 246 Rusinów i 31 innych.

⁹⁵ Kamiński, jw. s. 20; Przyboś. *Rzeszów* s. 6.

⁹⁶ F. Kotuła. *Po Rzeszowskim Podgórzu błędząc*. Kraków 1974 s. 204.

⁹⁷ *Miasta polskie w tysiącleciu*. Red. N. Siuchmiński. T. 2. Wrocław-Warszawa-Kraków 1967 s. 334–335.

⁹⁸ F. Persowski. *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X–XI wieku*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1962 s. 41; A. Żaki. *Wietrzno – wczesnośredniowieczny gród graniczny w świetle badań z lat 1952–53*. „Wiadomości Archeologiczne” 24:1957 z. 1–2 s. 31.

⁹⁹ Kotuła, jw. s. 204, 248.

¹⁰⁰ W takiej sytuacji nie musiałyby być ruskim miasto Rzeszów z terenu dzisiejszego Staromieścia, jak przyjmuje A. Przyboś (*Rzeszów* s. 6) i A. Kamiński (jw. s. 20), gdyż mogło ono być założone już przez Polaków na prawie polskim lub ruskim (*Słownik geograficzny* s. 153). Nazwa *Ruska Wieś* dla poprzedniej siedziby grodu wskazywałaby właśnie na polskość nowego miasta.

wości z kolejnymi zmianami lokalizacji znajduje potwierdzenie w podobnym rozwoju Leżajska – pierwotnie lokowanego na terenie nieznanego dziś Ruskiego Przedmieścia, wtórnie na obszarze dzisiejszego Starego Miasta, po raz trzeci w pobliżu dzisiejszego miasta, po raz czwarty tam, gdzie znajduje się obecnie¹⁰¹.

Czy przyjęcie takiej historii osadniczej Rzeszowa upoważnia do wyprowadzenia wniosku, że najstarszy gród rzeszowski i jego nazwa musiały być od początku ruskie? Wcale nie!

Wcześniejsze losy terenu, na którym leży Rzeszów, mogą sugerować, że gród i nazwa były kiedyś polskie. Na temat dziejów całego szerokiego pogranicza polsko-ruskiego, tzw. Grodów Czerwieńskich i łączonych bądź nie łączonych z nimi ziem sanockiej i przemyskiej, gdzie właśnie leży Rzeszów, prowadzono od dawna polemiki, gdyż historia polityczna tego regionu była szczególnie powikłana i niejasna¹⁰². Jeśli zapytać o dzieje samego tylko Rzeszowa, sprawa skomplikuje się jeszcze bardziej, ponieważ jest to osada ze ścisłego pogranicza, które w obrębie szerszego obszaru granicznego ma ponadto swoją własną historię. Nie referując tutaj wszystkich stanowisk, warto wskazać na wypowiedzi tych historyków, którzy opowiadają się za przynależnością Rzeszowa do Polski: do połowy XIII w. – F. Kotula, do początków XIV w. – J. Natanson-Leski i autorzy opracowania Miasta polskie w tysiącleciu¹⁰³. Jak widać, gród rzeszowski mógł być polski. Nawet twierdzi się, że wraz z innymi grodami usytuowanymi wzdłuż Wisłoka wyznaczał polską linię obronną na granicy z Rusią¹⁰⁴. Konsekwencją przyjęcia polskości pierwotnego grodu rzeszowskiego byłoby uznanie jego nazwy również za polską.

Jakie zatem mogły być dalsze losy Rzeszowa, skoro ujawnia się on potem w historii jako osada ruska?

Uwzględniwszy niestabilność osadniczą tamtych czasów, której dodatkowo sprzyjało położenie tej miejscowości na starym szlaku podkarpackim z Polski do Rusi, umożliwiającym najazdy stepowców, wolno założyć, że pierwotna ludność osady wymarła lub wyginęła¹⁰⁵. Wtedy mogła pojawić się inna – ruska, która zasiedliwszy na nowo dane miejsce, przyjęła jego starą

¹⁰¹ W. Makarski. *O nazwie miejscowej „Leżajsk”*. „Roczniki Humanistyczne” 29:1981 z. 6 s. 50–51. Jednokrotną tylko zmianę lokalizacji obserwujemy w szeregu polskich osad z ziemi sanockiej i przemyskiej, takich jak Dynów – wcześniej na terenie Przedmieścia Dynowskiego, Jaćmierz – wcześniej na terenie Posady Jaćmierskiej, Jaśliska – wcześniej na terenie Posady Jaśliskiej. Fastnacht, jw. s. 99, 133, 144.

¹⁰² *Historia Polski*. T. 1. Red. H. Łowmiański. Warszawa 1958 s. 167–168.

¹⁰³ Kotula, jw. s. 204; J. Natanson-Leski. *Rozwój terytorialny Polski*. Warszawa 1964 s. 24, 88; *Miasta polskie* s. 334–335, 339.

¹⁰⁴ Kotula, jw. s. 204; G. Leńczyk. *Zamki i grodziska nad Wisłokiem*. „Z otchłani wieków” 13:1938 z. 7–8 s. 99–104.

¹⁰⁵ J. Rutkowski. *Historia gospodarcza Polski*. T. 1. Poznań 1947 s. 60; Semkowicz, jw. s. 304.

nazwę, oczywiście odpowiednio zaadaptowaną (pol. *Rzę(-q)sze(-o)w* → rus. *Rjašew*). Przykłady tego rodzaju losów osad i ich nazw dotyczą np. Jurowiec, Srogowa Dolnego i Górnego, Dydni, Temeszowa, Zboisk z pobliskiej ziemi sanockiej, które to wsie w dokumentach z 1361 r. określane są jako pustki osadnicze („loca deserta”)¹⁰⁶. Potem były one powtórnie zasiedlane z zachowaniem pierwotnych nazw bez względu na przynależność etniczną nowych osadników. Jaskrawym przykładem takiej rozbieżności między formą toponimu a charakterem etnicznym sygnowanej nią osady jest Poraż, wieś w b. pow. Sanok. Pierwotnie była ona zapewne ruska, na co wskazuje jej nazwa (**Porad-jь*), potem została założona na nowo przez Niemca *Konrada* i krótko nazywana *Kunzendorf*, w końcu stała się wsią o ludności w przeważnie polskiej i o nazwie pierwotnej – ruskiej *Poraż*¹⁰⁷.

Argumentów przemawiających za polskim pochodzeniem grodu rzeszowskiego dostarczyć może wreszcie analiza językowa jego nazwy *Rzę(-q)sze(-o)w*. Dotyczy ona podstawy tego toponimu, która wyraża się nazwą osobową **Rzę(-q)sz*. Jest to hipocorysticum od imienia złożonego z członem (*Rzę(-q)dzi-* lub *rzę(-q)d* (por. stp. *Rzędzimir*, *Rzędzistaw*, *Rzędziwoj*, *Biezzład*, *Nieurząd*) w rodzaju *Bęsz* (: *Będzi-*), *Pęsz* (: *Pęci-*, *Pęko-*), *Święsz* (: *Święto-*)¹⁰⁸. Samo imię **Rzę(-q)sz* nie jest poświadczane w materiale staropolskim, ale można je zrekonstruować na podstawie nazwy miejscowej *Rzeszewo* w Wielkopolsce¹⁰⁹. Warto także wskazać na formy bliskie temu imieniu, również pochodne od imienia złożonego z członem *Rzędzi-* czy *-rząd*, takie jak *Rząd*, *Rzę(-q)dek*, *Rzędzisz*¹¹⁰. Dla wszystkich tych antroponimów: imion złożonych i derywatów brak odpowiedników ruskich¹¹¹. Nie udało mi się także wydedukować ich z dostępnych mi toponomastikonów staroruskich¹¹². Tego rodzaju konfrontatywna ocena podstawy nazwy zdaje się popierać wniosek, poprzednio zasugerowany przez fakty historyczno-osadnicze, o polskości pierwotnego *Rzeszowa*, którego nazwa w świetle przeprowadzonej analizy przeszłaby następującą ewolucję: pol. *Rzę(-q)sze(-o)w* → rus. *Rjaše(-i)w* → *Rješe(-i)w* → pol. *Rzeszow* → *Rzeszów*.

4. Kolejną po M. Karasiu propozycję etymologii nazwy *Rzeszów* przedstawił niedawno (1984 r.) S. Rospond¹¹³. Odrzucając zdecydowanie etymo-

¹⁰⁶ Fastnacht, jw. s. 67.

¹⁰⁷ Tamże s. 193, 198.

¹⁰⁸ Malec. *Budowa morfologiczna* s. 108, 32–34.

¹⁰⁹ Malec. *Staropolskie skrócone nazwy* s. 34.

¹¹⁰ Tamże s. 73.

¹¹¹ Por. Skulina, jw.

¹¹² *Materiały dla istoriko-geograficznego słownika Rossii T. 1: Geograficzeskij słowar' ruskijj zemli (IX–XV st.)*. Sobrał i izdał J. Barsow. Wilno 1865; S. Rospond. *Struktura i stratigrafija drevnerusskich toponimow*. W: *Wostoczno-slawianskaja onomastika*. Moskwa 1972 s. 9–89.

¹¹³ Rospond. *Słownik etymologiczny* s. 338–339.

logie zaprezentowane przeze mnie w punkcie 1. i 2. oraz sceptycznie oceniając sugestię M. Karasia, omówioną w punkcie 3. („dopiero w najnowszych ukr. słownikach [...] notowano *Rjasziw*”¹¹⁴), proponuje nową: „Na styku językowym polsko-ruskim należy [...] brać pod uwagę możliwość obopólnych wpływów językowych, zwłaszcza w nazewnictwie [...]. Czy *Rzeszów* nie był pierwotnie *Grzeszowem* (nie od *grzeszyć* czy *grzechu*), gdyż skróceniem *Grzegorza* było spieszczone im. *Grześ*, *Grzech* i *Grzesz* [...]. Pod wpływem ukr. wymiany *g* na *h* zapisywano w źródłach halickich *Rešov*, *Hrešov*, potem z pominięciem nagłosowego *h* *Rzeszów*. Podobna ewolucja jęz. – tylko pod wpływem czes. – nastąpiła przy śląskich *Łambinowicach* zamiast *Głębinowicach* [...]”¹¹⁵. Istotnie tego rodzaju proces obserwuje się także wśród nazw osad bliższych *Rzeszowowi*, takich jak *Hładzina*, por. *Hładzyna* 1515 Jabł. s. 147, dziś *Ladzin*, wieś w b. pow. Sanok; *Hreczpole* 1491 AGZ XVIII 1976, dziś *Reczpol*, wieś w b. pow. Przemyśl; *Russewicz* (1407) 1535 AGZ VII 26, wobec *Hruszowice*, wieś w b. pow. Przemyśl; *Natkowicz* (1407) 1535 AGZ VII 26 wobec *Hnatkowice*, wieś w b. pow. Przemyśl. Czy jednak w wypadku *Rzeszowa* mogło być podobnie? Teza ta wygląda szczególnie kusząco, jeśli uwzględnić fakt, że „Pod wpływem ukr. wymiany *g* na *h* zapisywano w źródłach halickich *Rešov*, *Hrešov* [...]”¹¹⁶. Interesująca byłaby właśnie ta forma ostatnia. Brak przy niej znaku rekonstrukcji sugeruje, że S. Rospondowi chodzi tu o nazwę w takiej postaci faktycznie zapisaną, a nie tylko o sam proces potencjalnej substytucji polskiej formy **Grzeszów*. Niestety w źródłach halickich i innych odnoszących się do Rusi zachodniej i południowej nie udało mi się natknąć na zapis z nagłosowym *H*¹¹⁷. Znane są natomiast staroruskie zapisy omówione w punkcie 3. z *Rja-*, *Rje-*, w świetle których trudno byłoby wytłumaczyć związek domniemanej polskiej formy **Grzeszów* z ukr. *Rjaše(-i)w* → *Rješe(-i)w*. Gdyby jednak zapisy typu **Hrešov* istotnie gdzieś się pojawiły, można by je objaśnić jako formy hiperpoprawne na tle poświadczonego wyżej dość często spotykanego ruskiego procesu uproszczenia grupy *hr*, a na gruncie polskim jej redukcji w wyniku ucieczki od obcego *h*. Zatem propozycję S. Rosponda, mieszczącą się w szeregu jego śmiałych etymologii, takich jak *Kraków* ← *Krzaków*, *Szczecin* ← *Szczycien*, *Kijew* ← *Kujawa*¹¹⁸, przynajmniej w wypadku *Rzeszowa* należałoby odrzucić.

¹¹⁴ Tamże s. 339.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ Tamże.

¹¹⁷ Por. np. *Ukazatel k os'mi tomam „Połnogo sobranija russkich letopisej”*. Otdiel 2. *Ukazatel geograficzeskij*. S.-Petersburg 1907; M. Hruszewśkyj. *Żereta do istoryji Ukrainy – Rusi*. T. 1–2. Lwów 1897–1908. W. Kuraszkievicz. *Gramoty halicko-wołyńskie XIV–XV w.* Kraków 1934.

¹¹⁸ Rospond. *Słownik etymologiczny* s. 167, 380.

Wnioski. Spośród omówionych 4 etymologii najbardziej wiarygodna jest ta, którą przedstawiono w punkcie 3.: pol. *Rzę(-q)sze(-o)w* → rus. *Rjaše(-i)w* → *Rješe(-i)w* → pol. *Rzeszow* → *Rzeszów*. Została ona ustalona przy zachowaniu w trakcie analizy nazwy szeregu różnorodnych wymogów, jak a) ocena językowa i pozajęzykowa w miarę bogatej dokumentacji źródłowej polskiej, ruskiej i niemieckiej; b) analiza językowa toponimu, a szczególnie jego podstawy, z uwzględnieniem geografii i chronologii typów toponimicznych oraz antroponimicznych; procesów językowych dialektalnych oraz ponaddialektalnych polskich i ruskich; wreszcie różnych przejawów kontaktów między językami polskim, ruskim i niemieckim; c) analiza procesów historyczno-osadniczych związanych z Rzeszowem. Pominięcie któregoś z tych czynników bądź niewłaściwa ich interpretacja stała się przyczyną pojawienia się coraz to nowych etymologii nazwy *Rzeszów*. Ich przegląd niezależnie od tego, że stworzył tło dla interpretacji najpełniejszej i najbardziej wiarygodnej, wykazał wysoki stopień komplikacji badań onomastycznych i ich często probabilistyczny charakter. Sam toponim *Rzeszów* okazał się interesującym przykładem głęboko ukrytych i różnorako objawiających się interferencji językowych polsko-ruskich.

WYKAZ SKRÓTÓW

- ACL *Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima. Najstarsze akta konsystorza lwowskiego*. T. 1–2. Wyd. W. Rołny. Lwów 1927–1930.
- AGZ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*. T. 1–18. Lwów 1868–1903.
- CdP *Codex diplomaticus Poloniae. Kodeks dyplomatyczny Polski*. T. 1–2. Wyd. L. Ryszczewski i A. Muczkowski. Warszawa 1848. T. 3. Wyd. J. Bartoszewicz. Warszawa 1858. T. 4. Wyd. M. Bobowski. Warszawa 1887.
- CdUC *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*. T. 1–3. Kraków 1870–1880.
- Fast A. Fastnacht. *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1650*. Wrocław 1962.
- GrH W. Kuraszkiewicz. *Gramoty halicko-wołyńskie XIV–XV wieku*. Kraków 1934.
- Jabl A. Jabłonowski. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. T. 7. Cz. 1: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. A: Regestra exactionis*. Warszawa 1902.
- Kacz *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie. Libri iuris civilis Cracoviensis 1392–1506*. Wyd. K. Kaczmarczyk. Kraków 1913.
- KMtp *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*. T. 1–4. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1876–1905.
- Let *Połnoje sobranije russkich letopisej*. T. 1–2. S.-Petersburg 1843–1846.
- Łp *Księga ławnicza (przemyska)*. T. 1–2. Wyd. J. Smółka i Z. Tymińska. Przemysł 1936.
- MVat *Monumenta Poloniae Vaticana*. Wyd. J. Ptaśnik. T. 2–3. Kraków 1913–1914.
- PDL *Księga przychodów i rozchodów miasta*. Wyd. A. Czołowski. Lwów 1896.

- SG *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 10. Warszawa 1889.
- Sch *Schematismus universi venerabilis cleri dioeceseoesgraeco catholicae premisiensis*. Przemysł 1851; 1867; 1873.
- SNO *Słownik staropolskich nazw osobowych*. T. 4. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974–1976.
- Żer *Żerela do istoriji Ukrajiny-Rusi*. Wyd. M. Hruszewski. T. 2. Lwów 1897.

NOCH EINMAL ÜBER DEN ORTSNAMEN RZESZÓW

Zusammenfassung

Der Name der heutigen Wojewodschafthauptstadt Rzeszów ist unterschiedlich interpretiert worden: a) als vom deutschen *Reichhof* 'reicher Hof' oder *Reichshof* (ohne Bedeutungserklärung) abgeleitet; b) als heimische Possessivform *-ów* der Personennamen **Rzesz*, **Rzech*, **Rzész* oder *Grzesz*. Im Artikel werden alle diese Etymologien aufmerksam geprüft. Als am wahrscheinlichsten wurde die von M. Karaś in dessen Artikel „O nazwie miejscowej Rzeszów” 1967 geäußerte Hypothese vom Zusammenhang des untersuchten Toponyms mit dem Personennamen **Rzesz* angenommen. Eine Bestätigung dieser Hypothese bilden die ruthenischen Entsprechungen des Ortsnamens *Rjašiw* – nicht nur die zeitgenössische, über die der Autor verfügte, sondern auch die historischen, die hier angeführt werden konnten. Kritischer beurteilt wurde dagegen die Erklärung der Entwicklung der Form *Rzészów* (besser *Rzqszow*) zu *Rzeszów* im 14. Jahrhundert bei Karaś. Es handelt sich nämlich nicht um ein Symptom mundartlicher Denasalierung oder Adideation zu *rzesza*, sondern um einen Reflex der früheren ruthenischen Form *Rješe(-i)w* ← *Rjaše(-i)w* (ruth. dial. 'e ← 'a). Dieses Toponym bezog sich auf den früheren Ort Rzeszow, vielleicht eine Burgstadt, mit dem bis heute erhaltengebliebenen Namen *Ruska Wieś* 'Ruthenisches Dorf' (heute ein Teil von Rzeszów). Im Lichte der siedlungsgeschichtlichen und onomastischen Angaben ist diese ruthenische Form *Rjaše(-i)w* wiederum eine Übersetzung des sich auf die historische polnische Grenzburg beziehenden ursprünglichen polnischen Namens *Rze(-q)sze(-o)w*. Diese ganze komplizierte onomatologische Kette: poln. *Rze(-q)sze(-o)w* → ruth. *Rjaše(-i)w* → *Rješe(-i)w* → poln. *Rzeszow* → *Rzeszów* spiegelt die wechselhaften Schicksale der besprochenen Siedlung und des ganzen polnisch-ruthenischen Grenzgebietes vor der Mitte des 14. Jahrhunderts wider.

Roczniki Hum., str. 140